

Els comunals a l'alta muntanya.

Dels usos pastorals a les àrees protegides²⁰

Oriol Beltran
obeltran@ub.edu

Professor titular,
Departament d'Antropologia Social,
Universitat de Barcelona.

Ismael Vaccaro
ismael.vaccaro@mcgill.ca

Professor associat,
Departament d'Antropologia,
McGill University.

RESUM

En els últims anys, els comunals han adquirit un protagonisme significatiu a les muntanyes de l'Alt Pirineu. Les antigues formes de gestió de l'aprofitament dels recursos naturals sembla que ofereixen un potencial renovat en un context caracteritzat per nous usos del territori i noves demandes en l'àmbit de la participació política. En realitat, la referència als comunals encobreix una gran diversitat de situacions, tant pel que fa a la titularitat de les forests com a l'actualització de les seves pertinences. Des de principis del segle XIX, l'Estat ha desplegat un seguit d'actuacions dirigides al desplegament de la seva jurisdicció sobre la totalitat del seu territori. Les campanyes per a l'establiment de l'administració municipal, la desamortització dels béns comunals, la creació d'un patrimoni forestal estatal i, recentment, el desplegament massiu d'àrees protegides han afectat les poblacions muntanyenques i n'han limitat la viabilitat econòmica i la capacitat política de què havien gaudit durant segles. Identificar la funcionalitat de les formes col·lectives de gestió i els processos que han afectat uns territoris aparentment perifèrics com els de l'alta muntanya pirinenca són requisits necessaris per afrontar un debat sobre els comunals que defugi d'interpretacions parcials i proporcioni arguments per plantejar alternatives.

Paraules clau: comunals, àrees protegides, Pirineus, alta muntanya.

²⁰ Aquest treball s'emmarca en el projecte *Patrimonio cultural y natural en tiempos de crisis. Retos, adaptaciones y estrategias en contextos locales (CSO2015-68611-R)* finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat.

RESUMEN

En los últimos años, los comunales han adquirido un protagonismo significativo en las montañas del Alto Pirineo. Las antiguas formas de gestión del aprovechamiento de los recursos naturales parecen ofrecer un potencial renovado en un contexto caracterizado por nuevos usos del territorio y nuevas demandas en el ámbito de la participación política. En realidad, la referencia a los comunales encubre una gran diversidad de situaciones tanto en relación con la titularidad de los montes como con la actualización de sus pertenencias. Desde principios del siglo XIX, el Estado ha desplegado una serie de actuaciones dirigidas al desarrollo de su jurisdicción sobre la totalidad de su territorio. Las campañas para el establecimiento de la administración municipal, la desamortización de los bienes comunales, la creación de un patrimonio forestal estatal y, recientemente, el despliegue masivo de áreas protegidas han afectado a las poblaciones montañosas, limitando la viabilidad económica y la capacidad política de la que habían disfrutado durante siglos. Identificar la funcionalidad de las formas colectivas de gestión y los procesos que han afectado a unos territorios aparentemente periféricos como los de la alta montaña pirenaica son requisitos necesarios para afrontar un debate sobre los comunales que evite las interpretaciones parciales y proporcione argumentos para plantear alternativas.

Palabras clave: comunales, áreas protegidas, Pirineos, alta montaña.

ABSTRACT

In the last years, the communes have acquired a significant role in the mountains of the High Pyrenees. The old ways of managing the exploitation of natural resources seem to offer a renewed potential in a context characterized by new uses of the territory and new demands in the field of political participation. In fact, the reference to communal encroaches on a wide variety of situations, both with regard to the ownership of forests and the updating of their belongings. Since the beginning of the 19th century, the State has deployed a series of actions aimed at the deployment of its jurisdiction over the whole of its territory. The campaigns for the establishment of the municipal administration, the confiscation of communal property, the creation of a state forest heritage and, recently, the massive deployment of protected areas have affected mountainous populations, limiting the economic viability and capacity politics they had enjoyed for centuries. Identify the functionality of the collective forms of management and the processes that have affected apparently peripheral territories such as those of the high Pyrenees mountains are necessary to face a debate on the communes that defy partial interpretations and provide arguments to raise alternatives.

Key words: communal, protected areas, Pyrenees, high mountain.

Introducció

Els comunals han adquirit una notable visibilitat a les comarques de l'Alt Pirineu en el curs de les dues últimes dècades. En un context caracteritzat per una forta reconversió en els usos del territori, l'aparició de nous sectors d'activitat, canvis en les tendències demogràfiques i en les demandes polítiques de la ciutadania, el gran abast territorial que tenen les finques de titularitat pública a l'alta muntanya ha focalitzat l'atenció d'actors socials molt diversos.

L'atribució d'un caràcter estratègic a les formes col·lectives de propietat i de gestió no és, però, un fenomen local ni relatiu a unes circumstàncies particulars. L'organització comunal, en les diferents modalitats que presenta, ha estat identificada sovint com un model que pot contribuir o, contràriament, plantejar impediments importants, tant per al desenvolupament econòmic com per a una administració sostenible dels recursos naturals, dos aspectes destacats en l'agenda política contemporània i en les preocupacions de l'opinió pública. Alhora, les formes econòmiques generades per les tecnologies digitals en la comunicació i la producció de béns estan obligant a replantejar les nostres concepcions convencionals sobre els drets de propietat.

La centralitat i la vigència dels comunals es reflecteixen en l'activitat acadèmica de moltes disciplines. El treball que duu a terme la International Association for the Study of the Commons (IASC) des del 1989, fundada per un grup de científics de diferents països i àmbits animats per Elinor Ostrom (reconeguda el 2009 amb el Premi Nobel d'Economia), és una bona mostra de l'abast d'aquest interès. Al nostre país, aquesta qüestió ha estat igualment un tema recurrent d'indagació i discussió que ha donat lloc a nombroses reunions científiques i una abundant literatura.

El debat sobre l'estatut dels comunals i la seva projecció futura ateny, d'acord amb això, a diverses qüestions que són fonamentals des d'un punt de vista jurídic, econòmic, ambiental i, sobretot, polític. L'estudi dels comunals de l'Alt Pirineu ofereix un marc adequat per explorar totes aquestes implicacions i pot contribuir a aclarir alguns aspectes principals d'aquesta forma d'organització. Les dimensions morals han interferit freqüentment en la comprensió dels comunals, tant per demonitzar la seva persistència com per reivindicar la pretesa bondat de la seva actualització. Davant aquesta mena de lectures, una aproximació històrica, de caràcter alhora empíric i processual, permet plantejar una discussió sobre el seu futur recolzada en unes bases més consistents.

La perspectiva històrica en l'anàlisi del paisatge

Solem atribuir un important valor de naturalitat als paisatges de l'alta muntanya. Els territoris muntanyencs, però, no han quedat al marge del modelatge i la socialització per part dels grups humans que els han habitat en el curs del temps. Les àrees geogràfiques que presenten menys impediments a l'obtenció de béns essencials (per raons, sobretot, climàtiques i geomorfològiques) són efectivament aquelles que han estat alterades d'una manera més significativa a través de la implantació de sistemes productius d'un fort impacte. Els processos d'urbanització i industrialització han contribuït sovint també a concentrar-se en àrees de clima temperat i d'un relleu menys abrupte que afavoreixen les comunicacions i la connexió entre els diferents agents del sistema econòmic. Alhora, la recuperació forestal que es desencadena amb el despoblament i el declivi dels aprofitaments productius, així com la declaració d'àmplies extensions dels territoris de muntanya com a àrees protegides, reforcen l'associació que establim entre aquestes regions i la natura.

No obstant això, les muntanyes del sud d'Europa, i dels Pirineus d'una manera particular, brinden arguments suficients per qüestionar una lectura tan simplista com aquesta. Les prospeccions arqueològiques situen l'antiguitat dels primers

aprofitaments pastorals en zones per damunt dels 1.500 metres fa més de 5.500 anys. L'àmplia distribució dels bancals construïts per facilitar els conreus o l'alteració dels límits de les masses forestals per afavorir la ramaderia constaten també el protagonisme de la intervenció humana en la conformació dels paisatges muntanyencs. Les explotacions mineres, forestals i hidroelèctriques, invisibilitzades en la promoció de la muntanya com a destinació turística, palesen d'una manera encara més evident la humanització del territori de l'Alt Pirineu.

La socialització de la muntanya no s'ha limitat, però, a les seves dimensions formals i materials. Les activitats productives desenvolupades històricament per les comunitats humanes, per mitjà de les quals aquestes es beneficiaven del territori i els seus recursos, es basaven en sistemes de drets i deures que ordenaven la vida social. La importància de què havien gaudit les formes col·lectives d'apropiació i gestió dels recursos en el passat s'ha d'entendre en aquest context. Així, a diferència d'altres regions on els sistemes de propietat garantien i reforçaven una independència relativa dels grups domèstics, el pes tradicional de la propietat comunal a les societats muntanyenques ha d'interpretar-se com a un mecanisme afavoridor de la interdependència i la cooperació entre les famílies.

La promoció turística de l'alta muntanya naturalitza un paisatge profundament humanitzat. Estany Negre de Peguera (2006). Oriol Beltran

És avui, quan les activitats terciàries han substituït el protagonisme dels aprofitaments productius, que el gran abast dels antics comunals pot veure's com a un anacronisme atribuïble a la pervivència d'unes institucions jurídiques pròpies del passat. La vigència de les formes col·lectives d'apropiació i gestió dels recursos fins als temps contemporanis s'ha d'entendre, no obstant això, per les funcions que aquestes han acomplert i per l'avantatge que suposen enfront altres modalitats d'organització.

Abans d'endinsar-nos en la racionalitat de la propietat comunal i la seva evolució històrica, cal subratllar també que, tant en el marc de la rellevància adquirida pels comunals en els últims temps com en les formes que presenten en l'actualitat, hi ha unes dosis altes de confusió conceptual. L'anàlisi empí-

rica d'un cas com el de l'Alt Pirineu permet afrontar aquesta qüestió amb realisme, defugint les idealitzacions i les simplificacions excessives. Els debats sobre els orígens de la propietat comunal o el seu encaix jurídic són molt estimulants des d'un punt de vista intel·lectual, però contribueixen molt poc a resoldre els problemes que avui tenim plantejats (Colom, 1994). Per contra, entendre la lògica i la funcionalitat dels comunals, així com identificar les transformacions històriques que els han afectat i la seva mateixa diversitat, aporten arguments per interpretar-los com una oportunitat. En el marc d'una muntanya profundament terciaritzada (a través del turisme, les polítiques de patrimonialització i la conservació de la natura), els comunals poden esdevenir un recurs per a la participació col·lectiva i un mecanisme per afavorir els beneficis locals de les noves activitats.

Els aprofitaments tradicionals i els comunals

Fa uns cinquanta anys, la generalització de l'emigració d'una bona part de la població de muntanya (com d'altres àrees rurals) als centres industrials dels països semblava evidenciar una ruptura de les formes de vida vigents fins llavors. En realitat, el procés de canvi que comportarà la fi de l'autoconsum a escala familiar i l'especialització de l'economia pirinenca en aquells productes més competitius per al mercat s'havia anat intensificant des de feia pràcticament un segle. Fins que van manifestar-se els canvis induïts per la millora de la xarxa viària i els sistemes de transport, la intensificació de l'explotació forestal, la implantació de la indústria làctia o les obres hidroelèctriques, entre altres factors, una gran part de la població de l'Alt Pirineu es recolzava en una economia agrària de caràcter familiar que s'estructurava a partir de la institució de la casa. El grup domèstic no constituïa només la instància principal al nivell productiu, sinó que fixava també els objectius econòmics, dirigits a satisfer les necessitats de consum i la reproducció social dels seus membres.

En aquest context, el patró més habitual consistia a complementar diferents activitats: una producció agrícola orientada a obtenir els recursos necessaris per a l'alimentació humana, combinada amb una ramaderia de petita escala i molt diversificada que, a banda d'alguns productes destinats al consum familiar, donava accés al mercat a través de la venda dels animals i els seus derivats (la llana, la llet i la carn). La lògica d'aquesta economia domèstica combinava moltes més activitats i fonts d'ingrés d'acord amb els moments de l'any, els efectius de cada casa i les oportunitats que s'hi oferissin, amb un pes molt destacat de les migracions estacionals, sobretot a les poblacions de més altitud.

La combinació entre l'agricultura i la ramaderia no implicava només una diversificació dels esforços i l'obtenció d'uns productes variats, sinó també un aprofitament molt més complet

d'un territori heterogeni i limitat com el de l'alta muntanya. A diferència de les regions amb un clima i un relleu més suaus, les condicions geogràfiques de la muntanya dificulten la producció agrícola, tant pel que fa a la grandària dels terrenys com a la seva mateixa productivitat. No obstant això, i juntament amb altres recursos més localitzats, es tracta alhora d'àrees amb una relativa abundància de recursos forestals, hídrics i, especialment, pastorals. Al llarg dels segles, els ramats d'herbívors domesticats han permès la transformació de les pastures anuals dels pisos més enlairats en uns recursos econòmics per a la venda i el consum.

En la major part de les regions muntanyoses del món, la variació altitudinal no només implica unes diferències significatives quant a la disposició dels recursos i els paisatges, sinó també en relació amb les aptituds productives de cada lloc i, associades a aquestes, amb les seves formes socials. A l'Alt Pirineu, els terrenys de menys altitud i més ben orientats van concentrar històricament els nuclis de residència i els camps de cultiu. Als pisos més alts, on l'agricultura només brinda uns rendiments escassos, és on els paisatges mostren un predomini dels boscos i els prats (juntament amb grans extensions considerades habitualment com a no productives per constrènyer o fins i tot impossibilitar la vida vegetal). La concentració de la propietat particular del sòl en el primer cas i de la propietat col·lectiva en el segon és una pauta massa estesa i regular perquè pugui atribuir-se a factors particulars o a causes accidentals. Cal només veure la seva correspondència amb altres regions d'alta muntanya (com ara els Alps, però també en llocs molt més allunyats, com l'Himàlaia o els Andes Centrals) per identificar la necessitat d'una explicació més coherent.

¿Per què els terrenys que van possibilitar històricament la implantació de conreus productius orientats a l'alimentació humana van quedar subjectes al patrimoni particular de cada

A l'Alt Pirineu, els pobles no han estat històricament mers agregats residencials sinó instàncies importants a escala social i econòmica. Lladrés (2010). Oriol Beltran

família? ¿Per què els espais que no van permetre en el passat la pràctica de l'agricultura, aquells on s'estenen els boscos i els prats, pertanyien de manera col·lectiva als veïns dels pobles, no han estat privatitzats i són qualificats encara avui com a comunals? Els arguments de caràcter funcional s'identifiquen aquí com els més plausibles. Així, mentre que en el primer cas els grups domèstics (les cases) estaven en principi facultats per dur a terme l'aprofitament intensiu que implicava l'agricultura, l'apropiació col·lectiva de les muntanyes permetia recolzar la gestió en comú d'uns recursos que eren explotats de forma extensiva.

La casa conformava la principal entitat en els àmbits econòmic i social. Així, no només era la titular dels béns patrimonials (els edificis, les finques i el bestiar) i una unitat de treball, conjunt sinó que assumia també un gran protagonisme en la socia-

lització i la cura dels seus membres. Però, alhora, les cases pirinenques s'articulaven entre si formant pobles i administraven d'una manera col·lectiva els recursos que compartien. La rellevància que ha tingut tradicionalment la casa en el món rural es relaciona amb el seu pes en la identitat personal i la projecció que té a l'interior de la comunitat local. En el cas de les comarques pirinenques, però, i com també passa en altres regions d'alta muntanya, els grups domèstics no eren completament autònoms: la seva mateixa viabilitat requeria una forta articulació amb altres entitats equivalents per poder fer front a l'aprofitament dels recursos de la muntanya. Els pobles, en aquest context, no constituïen mers agregats de cases, simples nuclis residencials, sinó que eren entitats polítiques que desenvolupaven unes funcions econòmiques i socials de primer ordre.

El predomini de la propietat comunal en alguns termes municipals dels Pirineus, especialment rotund en els llocs més enlairats, afavoreix una lectura idealitzada del passat on els pobles haurien constituït presumiblement instàncies d'un cert col·lectivisme econòmic. L'etnografia dels llocs on l'aprofitament comunal manté avui tota la seva vigència i funcionalitat, així com la recerca històrica, contribueixen a una lectura més plausible de les implicacions d'aquesta forma d'apropiació. D'acord amb això, la titularitat col·lectiva d'una part important dels recursos no s'ha d'entendre com a associada a una identitat en la presa de decisions i els objectius econòmics en l'àmbit local, sinó com un marc que permet una articulació efectiva de les explotacions familiars per fer front, sobretot, a certs requeriments en què la seva intervenció per separat esdevé ineficaç. Així, davant l'operativitat i la capacitat del grup domèstic per atendre les necessitats generals de les seves finques agrícoles, l'aprofitament de les pastures estivals en partides situades a molta distància dels llocs de residència, especialment quan cada casa podia tenir molt pocs caps de bestiar, resultava més operatiu i rendible a partir d'una coordinació amb la resta de veïns. La formació de ramats amb els animals de les diferents cases (i no pertanyents a tot el poble d'una manera col·lectiva) i la contractació en comú dels pastors per fer-se'n càrrec van ser fórmules usuals als pobles pirinencs fins a la davallada generalitzada de les explotacions agropecuàries domèstiques.

La gestió conjunta dels aprofitaments ramaders no era l'única dimensió de l'organització econòmica local. L'administració dels recursos forestals i la creació i manteniment de determinades infraestructures d'ús comú (com ara camins, passeres o abeuradors pel bestiar) havien estat altres capítols importants que recolzaven igualment la propietat comunal de les muntanyes. L'organització comunal afavoria alhora la coordinació i una sincronització de les actuacions domèstiques a l'interior de cada terme.

L'actuació econòmica de la comunitat local no responia a una mera projecció de determinats valors morals dels seus membres (com la seva generositat i altruisme), sinó que configurava un sistema polític clarament regulat en què la participació dels veïns estava subjecta a un sistema de drets i obligacions. Entre els beneficis de la pertinença al comú de veïns, i més enllà de participar de l'organització col·lectiva de la ramaderia estival, cal comptar amb l'accés als béns de titularitat comunal: la pastura mateixa per alimentar el bestiar, però també la possibilitat de segar herba als prats de muntanya, fer fulla, tallar fusta per realitzar obres de construcció i manteniment, fer llenya o disposar d'aigua de reg. Els veïns solien tenir igualment preferència en la subhasta dels serveis locals (com la taberna, el molí o la serradora) per ocupar-se en l'explotació forestal, fer artigues o adquirir erms, i es beneficiaven de les infraestructures locals.

Per contra, la seva contribució adquiria un caràcter obligatori. Habitualment, els veïns havien de participar en les convocatòries de treball comunal (i, en alguns pobles, assistir als pastors per torn) i fer les aportacions que s'exigissin per sufragar el pressupost veïnal. Les finques particulars també estaven subjectes a determinades servituds, com si es "comunalitzessin" temporalment, associades a la circulació del bestiar per l'interior del terme.

A partir de l'època moderna, el funcionament d'aquest sistema polític va quedar reflectit per escrit en forma d'ordenances locals (i sovint ha arribat fins als nostres dies a través dels hàbits tradicionals), on, més enllà dels preceptes que regulaven la vida local, s'hi preveïen sancions per a aquells que les incomplissin. Totes dues coses (la codificació de les normes i les penalitzacions) confirmen la dimensió potencialment conflictiva de l'acció individual i la necessitat de preservar els interessos col·lectius d'aquesta amenaça davant les interpretacions idealitzades de la sociabilitat local.

Hi ha dos aspectes d'aquests reglaments que permeten clarificar la natura del sistema polític descrit. Fins a la implantació de l'administració municipal, el veïnatge no era un estatut merament associat a la residència i dependent de la iniciativa individual, sinó que constituïa una categoria jurídica nítidament regulada. A les comunitats pirinenques, la transmissió hereditària era la principal forma d'accés que es contemplava, tot i que estava també prevista la possibilitat d'adquirir la categoria de veí sota determinades condicions. Aquestes dues vies d'accés podien donar lloc a una diferenciació interna significativa, com indiquen les recerques fetes en relació amb les universitats araneses, on els membres de les anomenades "cases noves" tenien uns drets limitats i una posició subalterna davant l'estatut dels veïns pertanyents a les "cases velles" (Sanllehy, 2007). En segon lloc, els drets i els deures associats al veïnatge es distribuïen i es comptabilitzaven a partir dels grups domèstics i no individualment. D'acord amb això, la participació dels individus en els òrgans polítics locals o en les convocatòries de treball veïnal, per exemple, responia a la qualitat que tenien com a representants de les seves cases i no a títol personal. Així doncs, més enllà del seu caràcter corporatiu, l'univers social i polític associat a la propietat comunal podia encobrir una desigualtat significativa.

El balanç de les ordenances locals quant a la gestió ambiental contradiu també la interpretació habitual que associa la propietat comunal a un ús immoderat dels recursos. La recerca històrica i etnogràfica sobre els comunals coincideix a afirmar que les normes locals establien límits de caràcter temporal quant al tipus de recursos i el grau d'aprofitament permès en cada cas, com a resposta als requeriments que imposava la seva explotació ordenada i sostenible. Així, per exemple, els capítols de vila o les ordenances locals dels pobles pirinencs contemplaven uns calendaris detallats on s'establí l'inici i la fi de la temporada estival, però que fixaven alhora els desplaçaments dels ramats per les diferents partides del terme. Aquests recorreguts preni en consideració la formació gradual de les pastures, la càrrega a què se les sotmetia, les necessitats alimentàries i la capacitat de moviment dels diferents tipus de bestiar, i facilitaven, en alguns casos, el lloguer de les herbes sobrants en favor d'altres ramats.

Les ordenances també podien contemplar restriccions pel que fa als drets d'aprofitament de determinats recursos. La facultat d'abastir-se de llenya als boscos de titularitat comunal, per exemple, solia quedar limitada als arbres caiguts, a aquells exemplars que creixien en determinades partides i/o a certes espècies. Aquesta regulació permetia reservar la fusta d'una millor qualitat per a altres usos (en especial, la construcció o la seva venda), però contemplava alhora la ne-

cessitat de garantir la regeneració dels boscos. Les regulacions podien afectar també el grau d'aprofitament permès. En les pastures comunals, s'havia establert un nombre màxim pel que fa als caps de bestiar que podia introduir gratuïtament cada veí, i s'atorgava un tracte diferent als animals que excedien d'aquesta quota. Més habitualment, però, les cases pirinenques podien dur durant l'estiu a les muntanyes del comú tants animals com estiguessin capacitades per mantenir amb els seus propis recursos durant la resta de l'any. Amb això, darrere un aprofitament que era en aparença igualitari, aquells que tenien capacitat per practicar la transhumància a les terres baixes o els que dallaven prou herba als seus pratons per poder alimentar el bestiar durant

els llargs mesos d'hivern podien, en realitat, beneficiar-se més dels recursos apropiats en comú, mentre que la resta quedaven limitats en disposar d'un patrimoni més exigü.

Tot i que les diferències entre aquestes restriccions responen en bona mesura a l'abundància de cada recurs, la seva capacitat de càrrega o l'existència d'altres alternatives d'aprofitament (especialment, una explotació de caràcter comercial), és significatiu que els drets comunals estaven sempre limitats a la satisfacció de les necessitats dels veïns i exclouïen d'una manera expressa els usos lucratius, que quedaven reservats, quan era el cas, a la comunitat local en el seu conjunt.

Polítiques territorials modernes

Més enllà de la diversitat de les seves concrecions locals, així com dels efectes produïts pels processos històrics en cada cas, l'ordenament comunal dels territoris pirinencs va basar-se a l'alta edat mitjana i va tenir una vigència plena fins a finals de l'època moderna. A partir del segle XIX, la construcció de l'estat liberal en detriment de les jurisdiccions de l'antic règim comportarà als Pirineus la fi del predomini de les instàncies locals en la gestió dels recursos productius i de la propietat comunal de les muntanyes.

A mitjans de segle, l'Estat espanyol emergent va impulsar, d'acord amb el model postrevolucionari francès, una reestructuració radical del territori nacional amb l'objectiu d'establir una administració basada en els principis de l'eficiència i la racionalitat (Burgueño, 2000; Del Moral, Pro i Suárez, 2007). La creació i estandardització dels municipis com a nivell institucional bàsic sobre el terreny va constituir la primera onada del procés de territorialització impulsat per l'Estat, un procés

orientat per l'expansió progressiva de la seva jurisdicció sobre les zones perifèriques de la nació i que s'estendrà fins al present per mitjà de diferents campanyes de polítiques públiques.

Els criteris utilitzats per atorgar l'estatut de municipi atendien a aspectes com les dimensions demogràfiques de les entitats locals, la connectivitat amb els mercats o la viabilitat econòmica. Només aquelles localitats que complien amb aquests requisits van assolir el rang de districte municipal i van esdevenir, d'aquesta manera, beneficiàries potencials dels serveis públics. Les poblacions més petites no van obtenir aquest reconeixement jurídic. Els habitants dels pobles situats als vessants més enlairats es van veure forçats a desplaçar-se fins al fons de les valls per poder satisfer les seves necessitats: en no tenir un accés directe als serveis bàsics, havien de desplaçar-se a les localitats més grans per adquirir subministraments, escolaritzar els fills, fer tota mena de tràmits legals, aconseguir aliats o fins i tot per aparellar-se.

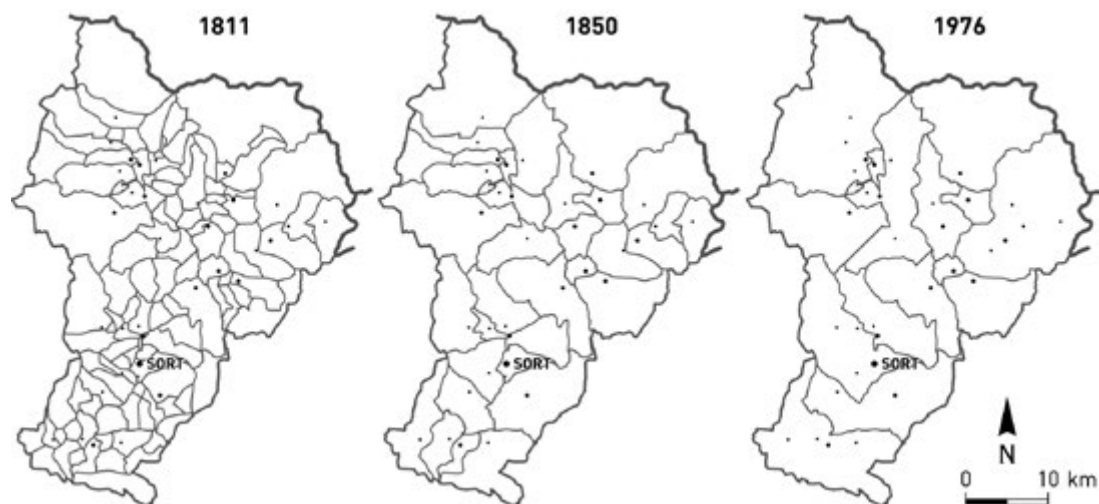
Les polítiques públiques contemporànies han contribuït al despoblament de l'alta muntanya. Buseu (2006). Ismael Vaccaro

El cas del Pallars Sobirà proporciona una bona base empírica per analitzar el procés de territorialització modern a les comarques pirinenques i les seves conseqüències (Beltran i Vaccaro, 2014). Les primeres entitats locals reconegudes per l'administració de l'Estat a principis del XIX prenen com a referència les jurisdiccions històriques i van assolir la xifra de 106 districtes. La implementació de la Llei Municipal del 1845 reduïa a 33 el nombre de municipis pallaresos. Els mateixos objectius de modernització i eficàcia van ser igualment esgrimits en els processos de reforma de l'administració local del segle passat, especialment arran dels canvis demogràfics dels anys seixanta. Les agregacions fomentades per l'Estat (en realitat, imposades a través de mitjans coercitius) perseguïen una simplificació progressiva del mapa municipal i van afectar

molt especialment les comarques de muntanya. Al Pallars Sobirà, el nombre de municipis va quedar reduït l'any 1976 a un total de quinze.

Tot i perseguir la modernització administrativa i la racionalització dels serveis públics, els resultats d'aquestes campanyes es tradueixen actualment en l'existència, justament, d'una estructura administrativa

molt poc regular i coherent. Així, davant les primeres demarcacions que contemplaven dins d'una mateixa entitat les muntanyes pertanyents a una comunitat local, la immensa majoria dels municipis actuals són el resultat de processos d'integració (per fusió o agregació) i compren diferents pobles i pertinences.

Termes municipals del Pallars Sobirà (1811-1976)

A mitjan segle XIX, l'Estat va impulsar una nova onada de territorialització: les campanyes de desamortització (que a les zones de muntanya van concretar-se en l'anomenada Llei Madoz del 1855 i es van desenvolupar fins a finals d'aquesta centúria). La desamortització pretenia introduir les terres considerades com a improductives, mitjançant la seva expropiació prèvia, en el mercat de béns arrels. A l'Alt Pirineu, aquest procés afectaria especialment la propietat comunal, que s'estenia en aquell moment per una gran part del territori (Gil, 2000; Iriarte, 2002a). Per als liberals de l'època, les formes de gestió dels recursos que no estaven basades en la propietat privada resultaven ineficients i havien de modificar-se. Al mateix temps que intervenia el conjunt del territori nacional, reconfigurant l'estructura de la propietat i homogeneïtzant les seves formes, aquesta política assignava al mateix Estat la capacitat i la legitimitat polítiques que fins llavors havien gaudit d'altres instàncies de poder (comunitats locals, noblesa i ordes religiosos). La defensa de l'interès nacional serà, en aquest context, el principal argument usat per l'Estat per justificar les seves actuacions (Vaccaro, 2005).

El procés desamortitzador pretenia afavorir la venda a particulars de les forests afectades, però la majoria dels expedients van acabar amb una exempció a la privatització. A banda de la importància dels boscos i les pastures per satisfer les necessitats de la població local, la seva funcionalitat ambiental en la contenció de l'erosió i el manteniment dels cicles hidrològics va ser un argument rellevant per aconseguir l'excepció. La majoria de les muntanyes pirinenques van ser declarades com a forests d'utilitat pública i van quedar incorporades al patrimoni de les entitats municipals. Aquelles que no van escapar a la subhasta (perquè generaven en aquell moment uns rendiments considerats com a lucratiu o no se'n va poder acreditar la titularitat veïnal) van ser adquirides per grups de veïns.

A través d'aquest procés, encara que moltes de les antigues forests comunals van ser restituïdes formalment als pobles perquè la població local pogués continuar beneficiant-se'n, havien deixat de pertànyer als veïns en transferir-se'n la titularitat al primer nivell administratiu de l'Estat i quedar sota la tutela dels ajuntaments. El pes que manté avui la propietat pública a

La implantació massiva d'àrees protegides conforma la darrera onada de les polítiques de territorialització a l'alta muntanya. Pastures al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici (2010). Oriol Beltran

les comarques de l'Alt Pirineu deriva, per tant, de la potestat que s'atribueix l'Estat sobre uns béns que durant segles havien estat propis de les comunitats locals. Reflecteix, en definitiva, la importància històrica de la propietat comunal a les muntanyes d'aquesta regió.

La referència al Pallars Sobirà permet avaluar l'efecte d'aquests processos en un cas concret, encara que les dades disponibles només permeten fer-ne una valoració aproximativa. En el conjunt de la comarca, la propietat comunal s'hauria estès a l'inici de les campanyes desamortitzadores per un 80% del territori (a l'entorn d'un 40% a la meitat sud i per sobre del 90% a les valls altes). Les forests catalogades d'utilitat pública (exceptuades i assignades als municipis) representarien un 45% de la superfície comarcal, mentre que prop d'un 9% del territori va ser adquirit per veïns a través de la constitució de societats de propietaris.

Des de principis del segle passat, i en diferents fases successives, el Cos d'Enginyers Forestals promourà una altra campanya fèrria d'expropiacions. La creació del Patrimoni Forestal de l'Estat donarà pas a la tercera onada de la transformació territorial moderna a Espanya. El desenvolupament de les infraestructures hidrològiques generava una gran preocupació per la desforestació que amenaçava l'eficiència dels embassaments i va promoure l'expropiació de milers d'hectàrees a tota la serralada (Gómez, 1992). En aquest context, els usos tradicionals del territori van ser qualificats pels tècnics com a perjudicials i considerats com els causants principals de l'erosió. Les superfícies confiscades van ser excloses en la major part dels casos dels aprofitaments locals i la seva gestió, posada a mans de les institucions governamentals.

Un altre cop, l'Estat enfortia la seva legitimitat per limitar els drets locals al·legant raons d'interès nacional i l'existència d'un

patrimoni col·lectiu a tot el país. En realitat, malgrat erigir-se en defensor de les necessitats del conjunt de la ciutadania (i basar-se en arguments tècnics), la seva actuació responia cada cop més als interessos i els punts de vista dels grups socials urbans, aquells que tindran també un pes més gran en l'opinió pública. Per contra, les famílies que vivien i es beneficiaven de les forests expropiades es van veure obligades a emigrar en direcció a les localitats situades als fons de les valls o als centres urbans. Molts dels que no es van veure afectats directament per les expropiacions van perdre igualment els seus aliats, col·laboradors i amics, la i això va afectar les possibilitats de la seva reproducció social. Arran de la desamortització i la formació del patrimoni forestal, grans extensions de les comarques de muntanya es van transformar en propietats públiques i van quedar despoblades.

Al Pallars Sobirà, l'Estat és avui el titular d'una de cada set hectàrees, que cal sumar a les que corresponen al patrimoni municipal. Aquest pes és especialment significatiu als municipis de menys altitud, d'acord amb les expropiacions destinades a limitar els aprofitaments veïnals i a promoure la repoblació forestal. En altres casos, les finques de titularitat estatal provenen de compres efectuades a particulars i procedeixen de l'antiga propietat senyorial existent a la comarca.

Com a resultat de la seva història recent i de les polítiques de territorialització esmentades, els Pirineus actuals es caracteritzen per una baixa densitat demogràfica, la concentració de la població en un nombre limitat de localitats, l'absència d'habitants permanents a les zones més altes i unes masses forestals exuberants i en expansió. Aquestes característiques acabarien atraient una última etapa de les polítiques territorials desplegades en l'època contemporània que consistien en la implantació massiva d'àrees protegides. El sòl públic acumulat al llarg de les etapes prèvies del procés d'expansió territorial de l'Estat va actuar com a nucli de l'esforç conservacionista desenvolupat les últimes dècades del segle passat. En aquest nou capítol del procés de territorialització, la conservació, associada a l'ideari ecologista, serà l'argument que articularà la governamentalitat del territori mitjançant la reordenació de la població i d'una part significativa de l'espai regional (Vaccaro i Beltran, 2007).

Tot i que la primera figura de protecció de la natura que es declara a Catalunya és el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, creat pel general Franco l'any 1955, a cavall entre el Pallars Sobirà i l'Alta Ribagorça, és sobretot des de mitjan anys vuitanta que es desplegaran de forma generalitzada els parcs i les reserves a tot l'Alt Pirineu. L'auge de les polítiques de conservació en aquestes comarques (on avui assoleixen un 47% del conjunt del territori, però fins a un 70% en alguna comarca i més d'un 90% en determinats municipis) no pot atribuir-se només a una preocupació per l'estat del medi ambient ni al desplegament de l'administració autonòmica. El complex format per un parc nacional, dos parcs naturals, tres reserves nacionals de caça i diverses reserves naturals i espais d'interès natural es recolza clarament en la titularitat pública d'una gran part del territori de l'alta muntanya, el despoblament i la manca general d'activitat productiva, i és un element fonamental de la reconversió de la regió en un espai destinat al lleure i el turisme

D'acord amb els arguments emprats en cada cas, les tres últimes fases de les polítiques de territorialització promogudes per l'Estat (que descansaran en la implantació prèvia de l'administració local) es legitimaran respectivament a partir de les afirmacions següents: primer, que els comunals no estaven afavorint un bon ús dels recursos existents; segon, que les pràctiques agràries tradicionals eren perjudicials per als processos ecològics del territori, i, tercer, que la biodiversitat ha de ser protegida per instàncies no locals, com els parcs i les reserves. Els tres casos donaran lloc a una intervenció externa que es justifica per la idea que la gestió local no és vàlida per motius econòmics o ambientals. En aquest context, les raons de caràcter nacional i d'origen urbà es prioritzen davant dels usos locals i regionals. Aquests canvis estan nítidament associats a una expansió progressiva de la jurisdicció de l'Estat envers les zones perifèriques de la nació. El model territorial modern, com a producte d'una profunda genealogia històrica de les polítiques públiques, es caracteritzarà per l'aplicació de l'anomenada administració racional controlada per l'Estat central (burocratització), l'externalització de la gestió (en termes tant dels agents com dels mateixos objectius) i l'ús de la ciència com a argument legitimador (Santamarina i Beltran, 2016).

Superfície protegida a l'Alt Pirineu i Aran				
Comarca	Extensió (ha)	Xarxa Natura 2000 (2014)	PEIN (2016)	%
Alt Urgell	144.751	48.641	49.018	33,9
Alta Ribagorça	42.687	20.449	20.922	49
Val d'Aran	63.360	35.837	37.463	59,1
Cerdanya	54.669	20.206	20.578	37,6
Pallars Jussà	134.308	45.650	46.220	34,4
Pallars Sobirà	137.794	85.870	95.672	69,4
Total Alt Pirineu i Aran	577.569	256.653	269.873	46,8

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (<https://www.idescat.cat/>)

Els aprofitaments pastorals han afavorit la continuïtat de la gestió col·lectiva de la muntanya. Port de Cabús (2012). Oriol Beltran

L'estatut de les muntanyes

La concreció dels processos de transformació impulsats per l'Estat en el curs dels dos últims segles ha donat lloc a una gran diversitat de situacions, i fins i tot a un cert pluralisme jurídic als llocs on se superposen configuracions diferents. D'una manera general, la titularitat de les muntanyes de l'Alt Pirineu, dels antics comunals, adopta avui les formes següents: la propietat pública dels municipis, la propietat pública de l'Estat, les forests pertanyents a societats de propietaris i les que romanen a mans de particulars. No obstant això, factors com el manteniment de drets i les servituds dels antics pobles, la diversitat dels estatuts de les societats o l'existència d'enclavaments, junt amb els efectes de la pèrdua de valor dels antics drets veïnals i el despoblament, entre d'altres, conformen un panorama complex.

Així doncs, la renovació actual de l'interès pels comunals s'emmarca en un context que afavoreix tota mena d'interpretacions i expectatives. Els mateixos actors o altres de diferents (com ara els residents arribats amb les noves activitats econòmiques i els veïns que mantenen els seus usos tradicionals, els polítics locals i els tècnics conservacionistes) poden emprar el terme comunals per referir-se a situacions que són diverses. L'exercici d'aclariment que reclama l'anàlisi de les transformacions contemporànies no resol d'una manera definitiva l'estatut de

les muntanyes (la seva pertinença i el sistema de drets a què estan subjectes), però contribueix a subratllar-ne la naturalesa política. Així, tant la situació actual com el desenvolupament futur dels antics comunals estan subjectes a la correlació de forces entre els actors implicats, els seus projectes i les seves capacitats. La viabilitat de la seva actualització passa abans per identificar els nous contextos socials, econòmics i ambientals per formular llargues consideracions basades en arguments històrics o jurídics.

Una gran part de les antigues pertinences comunals van quedar adscrites als municipis arran del procés desamortitzador (un 53% de la superfície comarcal, en el cas del Pallars Sobirà). Malgrat que, d'acord amb els seus objectius, l'Estat va expropiar-les inicialment, diversos factors hi van contribuir perquè no passessin a mans de particulars: la manca d'interès dels potencials compradors per la baixa productivitat dels terrenys, la resistència local a la tramitació dels expedients i la valoració creixent de les funcions ambientals de les forests. La seva inclusió en el Catàleg de Forests d'Utilitat Pública, associada en molts casos amb la identificació de la importància que tenien pel sosteniment econòmic dels veïns, va comportar que se n'assignés l'administració als ajuntaments.

Com a situació més freqüent, una gran part de les muntanyes de titularitat municipal són avui referides com a “comunals”. L'expressió és, no obstant això, imprecisa i contribueix a un alt nivell de confusió. D'una banda, l'estatut atorgat a aquestes forests en el nou context va afavorir el manteniment dels aprofitaments tradicionals en benefici dels veïns. Sovint, aquests encara van poder gaudir durant dècades d'una autonomia relativa en la gestió dels recursos per a la satisfacció de les seves necessitats (Iriarte, 2002b; Pipió, 2003). L'assignació de la titularitat als municipis, no obstant això, atorgava formalment la capacitat política sobre els recursos locals als ajuntaments. Els comuns de veïns perdien, d'aquesta manera, les seves antigues atribucions al mateix temps que la vinculació del veïnatge a la residència trencava amb el caràcter corporatiu que havien mantingut les comunitats locals fins a finals de l'època moderna (Bringué, 2003).

De resultes del procés històric, la titularitat de les forests està associada avui a formes d'ús i gestió molt diverses. Farrera (2010). Oriol Beltran

L'establiment de l'administració local i els diferents canvis en el mapa municipal afegixen una notable complexitat a les muntanyes assignades als ajuntaments. La primera delimitació de les demarcacions locals va basar-se en els territoris apropiats i gestionats per les diferents entitats de població. Cal tenir present, no obstant això, que fins a la constitució moderna de l'Estat els drets sobre els recursos no estaven regits per una codificació homogènia a tot el país, sinó que responien sobretot a criteris de funcionalitat ecològica. L'existència de drets temporals, el reconeixement de pactes per regular usos compartits entre poblacions veïnes o la mateixa manca de continuïtat territorial dels espais apropiats van encaixar malament amb la racionalització jurídica i administrativa que es volia implementar. Els termes establerts a mitjan segle XIX van ser objecte, per aquest motiu, de nombrosos litigis i van acabar

contemplant un elevat nombre d'enclavaments.

La simplificació de l'administració local de finals dels anys seixanta imposarà també nous canvis. Molts pobles que s'havien beneficiat i gestionat com a pròpies les muntanyes de titularitat municipal passaven a integrar-se a altres en noves entitats locals. Els processos de fusió i agregació comportaven la integració dels antics béns patrimonials (amb l'excepció dels pocs pobles que aconseguiran ser reconeguts com a entitats municipals descentralitzades). Més enllà de la nova situació legal, en alguns llocs van mantenir-se els aprofitaments anteriors de cada poble, mentre que en altres s'acabaria promovent una gestió conjunta. Les característiques de les forests

(sobretot la rendibilitat dels seus aprofitaments potencials) i de les explotacions locals (en uns anys de forta davallada demogràfica i amb un declivi important de l'activitat agropecuària) afegiran nous elements de diferenciació.

La municipalització dels antics comunals ofereix un balanç contradictori. D'una banda, pot interpretar-se com una solució que adapta i dona continuïtat a les modalitats locals d'aprofitament i de gestió dels recursos. De fet, molts usos contemporanis responen a un manteniment pel costum de pràctiques històriques que fins i tot havien estat codificades en capítols i ordenances locals. De l'altra, el desplegament de l'administració municipal representa una ruptura decisiva amb la situació anterior, amb una pèrdua de la capacitat política dels veïns en favor dels òrgans de gestió i representació establerts per l'Estat.

Les muntanyes pertanyents a l'Estat com a titular directe provenen de les expropiacions i les compres realitzades per aquest en diferents moments del segle passat (en detriment,

sovint, del patrimoni municipal). La seva distribució geogràfica és irregular, d'acord amb els llocs on va focalitzar-se la política forestal. Igualment, en el curs del temps han estat subjectes a diferents formes de gestió: unes actuacions més expeditives als llocs on s'havien concentrat més interessos (intervencions per a la correcció de barrancs, de repoblació o d'explotació forestal intensiva), emparades en l'interès general i a mans de tècnics, davant una major tolerància en la resta, on es prioritzarien els aprofitaments locals amb una situació poc diferent a la de les muntanyes municipals. El patrimoni forestal de l'Estat (administrat avui per la Generalitat de Catalunya) representa un 13,6% de la superfície en el cas del Pallars Sobirà.

Les forests que, en el context de la campanya desamortitzadora, no van poder eludir l'expropiació van ser adquirides per grups de veïns que fins llavors se n'havien beneficiat per la seva condició de comunals. Davant de l'amenaça de perdre l'accés als béns productius que reportaven (especialment els necessaris per al manteniment de l'activitat pastoral), van presentar-se col·lectivament a les subhastes corresponents. En algunes ocasions, la titularitat va passar al conjunt dels veïns per formar una comunitat de propietaris amb interessos equivalents entre ells (d'acord amb el dret germànic). En altres, es va constituir una societat de propietaris integrada només per aquells que en el seu moment van intervenir en la compra i d'acord amb el seu grau de participació (una entitat regida pel dret romà). Malgrat tot, tant en un cas com en l'altre, els antics comunals van convertir-se en propietats de titularitat privada com a mecanisme dirigit, paradoxalment, a mantenir el seu aprofitament col·lectiu, encara que restringit als socis, que actuaven de manera individual (i no com a representants de les seves cases respectives) (Espiau, 2001).

Les societats de propietaris presenten una relativa diversitat de situacions. Les condicions fixades en el moment que s'estableixen van ser específiques en cada cas, amb diferències en relació tant amb el règim intern com en la regulació de l'estatut dels socis (l'adquisició, pèrdua i transferència dels drets corresponents). Al Pallars Sobirà, les forests que es troben actualment en aquesta situació conformen un 12% del territori de la comarca i es concentren en alguns municipis de les capçaleres.

Les muntanyes pertanyents a particulars tenen una representació molt reduïda en el conjunt de l'Alt Pirineu i provenen, en la majoria dels casos, de la desamortització dels béns senyorials i de l'església. D'acord amb aquest procés, la seva privatització no va implicar sempre la supressió de les servituds veïnals prèvies, i moltes s'han mantingut vigents fins al declivi dels aprofitaments agropecuaris i forestals.

Arran del procés polític dels últims dos-cents anys, la titularitat de les muntanyes de l'Alt Pirineu obliga a qüestionar que es pugui establir una distinció clara entre les diferents fórmules jurídiques existents. Factors com els canvis en els usos dels recursos naturals, en el poblament i la composició de la població local, però també les alteracions en les demarcacions administratives o el reconeixement i actualització dels usos i les servituds, contribueixen a incrementar la diversitat de situacions i una manca de consens en relació amb la seva interpretació. Cal destacar, en tot cas, que la implementació de les polítiques territorials modernes ha suposat la substitució de l'antiga centralitat de què havia gaudit històricament la comunitat local (l'àmbit d'allò que és col·lectiu) en favor d'una primacia de l'oposició entre el que és particular i el que és públic, i l'atribució d'aquest darrer a l'Estat.

La vigència dels comunals

Els comunals han tornat a ser objecte d'interès els últims anys a les comarques de l'Alt Pirineu. Els nous usos assignats a les zones de muntanya, associats fonamentalment al turisme i la conservació, junt amb la relativa recuperació demogràfica registrada els últims vint anys, han contribuït a identificar el potencial que poden oferir les antigues forests

d'aprofitament veïnal. De fet, una bona part dels nous aprofitaments (com ara les estacions d'esquí o les àrees protegides) s'estenen pels antics comunals. El Pallars Sobirà, on aquest protagonisme s'ha traduït en dues línies d'actuació diferents, proporciona també aquí un bon cas d'estudi per mostrar aquest procés.

Els aprofitaments turístics pirinencs s'han implantat als antics comunals. Ovelles a l'estació d'esquí de Llessui (2014). Oriol Beltran

Des d'un punt de vista institucional, hi ha hagut diverses accions orientades a clarificar la condició jurídica dels aprofitaments locals. A escala local, els municipis de Llavorsí i Esterri de Cardós han fet un esforç per actualitzar i formalitzar el complex de drets i deures relacionats amb les seves forests patrimonials. Les ordenances aprovades per aquests dos municipis estableixen normes per regular el caràcter dels aprofitaments (de forma col·lectiva, per lots o mitjançant subhasta, segons els recursos), a la vegada que fixen les condicions (de vinculació i arrelament o de permanència) que han de satisfer els veïns per esdevenir-ne beneficiaris. Més enllà dels usos tradicionals relatius a les pastures, la llenya i la fusta, que afecten avui un reduït nombre de persones, aquests reglaments contemplen també nous recursos, com l'energia elèctrica resultant de la instal·lació de centrals hidràuliques als seus termes, l'ús turístic de les pistes forestals o la recol·lecció de

bolets. Malgrat el seu caràcter incipient, aquestes experiències apunten a una línia de treball interessant que pot generar un efecte demostratiu per a la resta de municipis.

L'administració autonòmica, per la seva banda, ha emprès algunes iniciatives per donar suport a aquesta demanda d'actualització. Un any abans de declarar el Parc Natural de l'Alt Pirineu, el Departament de Medi Ambient va organitzar un seminari que, amb el títol Què en farem, dels comunals?, va convocar diferents actors (investigadors, responsables municipals i ramaders) per proposar una reflexió oberta sobre el futur dels comunals a la comarca (Lo Pi Negre i Marugán, 2003). Arran de les conclusions d'aquesta trobada, l'Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA) ha efectuat un inventari exhaustiu de les antigues forests comunals de l'Alt Pirineu, una reconstrucció cartogràfica dels termes

històrics al Pallars Sobirà (que s'ha ampliat enguany a l'Alta Ribagorça) i ha organitzat dues jornades monogràfiques sobre el tema (Burgueño, 2018; Placencia, 2008; Viñas et al., 2016).

Les conclusions elaborades a partir d'aquest esforç coincideixen a subratllar l'oportunitat que representen els comunals per a una administració participativa. D'acord amb aquestes, la necessitat de clarificar la situació jurídica dels béns afectats (molts municipis no disposen d'inventaris patrimonials), la correspondència entre les entitats de població i les forests comunals, així com els potencials beneficiaris dels drets veïnals, són aspectes que s'haurien de resoldre actualitzant-los cas per cas i no promovent canvis legislatius de caràcter general.

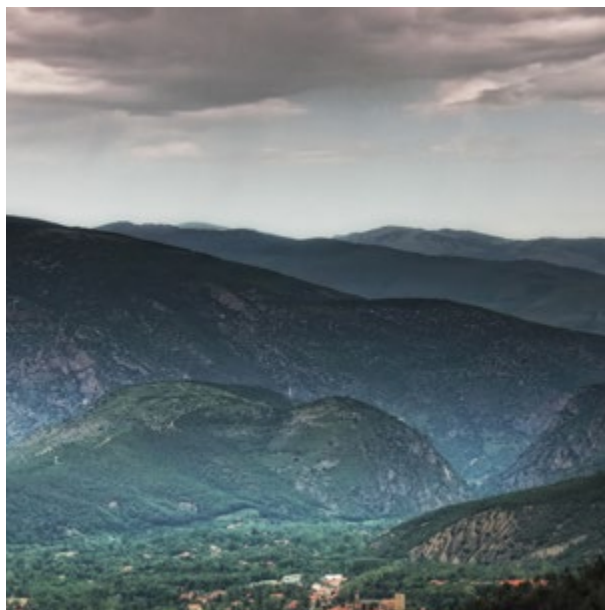
En paral·lel a aquestes accions institucionals, alguns grups emergents han començat a reivindicar una recuperació de l'antiga organització comunal com a forma de governança. La

participació directa dels veïns en la presa de decisions s'identificaria, en aquest context, com a una fórmula associada als antics consells locals que permetria una aplicació substantiva del principi de subsidiarietat. Les convocatòries de treball en comú efectuades des del 2016 per l'Ajuntament de Soriguera són expressives del caràcter alternatiu que s'atribueix avui a la gestió comunal. A banda del destí dels ingressos generats pels béns patrimonials del municipi i de la mateixa participació política, la recuperació del treball veïnal per la millora de les infraestructures locals pretén "recuperar aquelles maneres de fer més antigues de cada poble, on els veïns i les veïnes col·laboraven i es coordinaven per mantenir els pobles i fer aquells treballs de manera conjunta, ja que aportaven un benefici comú". Malgrat el seu caràcter incipient i puntual, la iniciativa suposa una reivindicació dels comunals no limitada als drets veïnals sobre els recursos i contempla, a més, les obligacions amb la comunitat local com un aspecte fonamental de la vida en comú.

Conclusions

A les comarques catalanes de l'Alt Pirineu, les demandes, les accions i les expectatives sorgides els últims anys al voltant dels béns comunals i les seves formes de gestió són símptomes clars de la seva vigència. L'existència d'àmplies zones d'aquest territori de muntanya subjectes a formes d'apropiació i administració col·lectiva no constitueix un mer resultat de les circumstàncies històriques ni la traducció institucional d'un antic col·lectivisme. L'abast de la titularitat veïnal a les partides forestals i pastorals de les forests de la regió ha d'interpretar-se com a indissociable del predomini de la propietat privada a les terres cultivables i el bestiar. En aquest context, els comunals van contribuir durant segles a resoldre de manera col·lectiva una part important dels requisits necessaris per a la viabilitat de les explotacions agropecuàries de caràcter familiar, les cases. La mateixa pervivència d'aquest patró, més enllà de les reformes polítiques iniciades al segle XIX i la penetració del mercat en aquestes zones situades a la perifèria del territori nacional, s'ha d'interpretar també d'acord amb la seva pròpia funcionalitat.

Les recents demandes polítiques de transparència i participació estan contribuint a identificar noves potencialitats dels béns comunals després de dècades d'abandonament progressiu dels aprofitaments tradicionals i d'un procés sever de despoblació. En qualsevol cas, com en el passat, la continuïtat de les formes col·lectives de gestió del territori i els recursos naturals dependrà de la seva funcionalitat en el nou context polític, social, econòmic i ambiental, una funcionalitat que difícilment serà homogènia en el conjunt de la regió i que exigeix una intervenció activa de tots els actors socials implicats.

Bibliografia

- BELTRAN, O.; VACCARO, I. (2014). *Parcs als comuns. La patrimonialització de la muntanya al Pallars Sobirà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- BRINGUÉ, J. M. (2003). "Els béns comuns al Pallars Sobirà en el seu context històric". A: LO PI NEGRE; MARUGÁN, C. M. (coord.). *Els béns comuns i la gestió del territori al Pirineu català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 21-47.
- BURGUEÑO, J. (2000). "La divisió territorial". A: VILAGRASA, J. (ed.). *Transformacions territorials a Catalunya (segles XIX-XX)*. Lleida: Pagès, p. 239-265.
- BURGUEÑO, J.; LASSO DE LA VEGA, F. (2002). *Història del mapa municipal de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- BURGUEÑO, J.; MÒDOL, J. R. (2018). "Termes tradicionals als pobles de l'Alta Ribagorça". A: FUNDACIÓ DEL MÓN RURAL; INSTITUT PER AL DESENVOLUPAMENT I LA PROMOCIÓ DE L'ALT PIRINEU I ARAN. *Els termes tradicionals dels pobles de l'Alta Ribagorça i els béns comuns*. Tremp: FMR i IDAPA, p. 11-55.
- COLOM, E. (1994). *Los bienes comunales en la legislación de régimen local*. Madrid: Tecnos.
- DEL MORAL, J.; PRO, J.; SUÁREZ, F. (2007). *Estado y territorio en España, 1820-1930*. Madrid: La Catarata.
- ESPIAU, S. (2001). "La propietat de les muntanyes i les 'societats de veïns'". A: VAQUER, A. (coord.). *El dret privat del Pallars Sobirà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 111-158.
- GIL, X. (2000). *La desamortització dels béns comuns al Pallars Sobirà. El cas de Llessui*. Tremp: Garsineu.
- GÓMEZ, J. (1992). *Ciencia y política de los montes españoles (1848-1936)*. Madrid: Icona.
- IRIARTE, I. (2002a). "Common lands in Spain, 1800-1995: persistence, change and adaptation", *Rural History* 13 (1):19-37.
- IRIARTE, I. (2002b). "Derechos de propiedad y crisis de las economías pirenaicas. Una visión a largo plazo", *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2:139-171.
- LO PI NEGRE; MARUGÁN, C. M. (coord.) (2003). *Els béns comuns i la gestió del territori al Pirineu Català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- PIPIÓ, H. (2003). "Gestió i aprofitament dels béns comuns". A: LO PI NEGRE; MARUGÁN, C. M. (coord.). *Els béns comuns i la gestió del territori al Pirineu Català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 153-163.
- PLACENCIA, J. (2008). *Els béns comuns a l'Alt Pirineu i Aran. Estudi sobre la situació i les perspectives dels espais comuns a les comarques de l'Alt Pirineu i Aran*. Tremp: Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (no publicat).
- SANLLEHY, M.A. (2007). *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII). Dels usos comuns a la dependència econòmica*. Tremp: Garsineu.
- SANTAMARINA, B.; BELTRAN, O. (2016). "Heritage and Knowledge. Apparatus, logic and strategies in the formation of heritage", *Anthropological Forum*, 26 (4):397-414.
- VACCARO, I. (2005). "Property Mosaic and State-making: Governmentality, Expropriation and Conservation in the Pyrenees", *Journal of Ecological Anthropology*, 9:4-19.
- VACCARO, I.; BELTRAN, O. (2007). "Consuming space, nature and culture: patrimonial discussions in the hyper-modern era", *Tourism Geographies*, 9 (3):254-274.
- VIÑAS, J. et al. (2016). *Béns comuns. Un sistema d'organització del passat per gestionar el present*. Lleida: Fundació del Món Rural i Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran.